

Avrupa ile “İnsan Bağı” : Yirmibirinci Yüzyıl Başında Türkiye, Avrupa ve Uluslararası Göç

Ahmet İçduygu

4 Nisan 2007

http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ

Garanti Bankası kuruluşudur

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

Avrupa ile "İnsan Bağı": Yirmibirinci Yüzyıl Başında Türkiye, Avrupa ve Uluslararası Göç

Ahmet İçduygu

20. yüzyılın sonundan 21. yüzyılın başına doğru baktığımızda, içinde yaşadığımız toplumun birçok özelliğini göçle anlatmak mümkündür. 19. yüzyılın sonunda bir imparatorluk henüz çökerken Türk ve Müslüman unsurlar üzerine ulus-devlet kurulması projeleri ortaya çıkmış, kurulan ulus-devletle birlikte Anadolu'daki Türk ve Müslüman olmayan unsurlar bu coğrafyadan yavaş yavaş ayrılmaya ya da ayrılmaya zorlanmaya başlamıştır. Öte yandan 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı'nın Anadolu dışındaki topraklarından, Balkanlar'dan, Kafkaslar'dan Türk ve Müslüman unsurlar Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. 1960'lara geldiğimizde yurtdışına göçün başladığı görülür. Sonra bildiğiniz gibi 1980'lerden sonra da Türkiye göç almaya başlar. Aslında, özetle bütün cumhuriyet dönemini göç üzerinden anlatmak mümkündür.

Bu konuşmanın başına göçle ilgili bir öykü koyalım. İstiklal Caddesi'nin sonundaki İsveç Konsoloslugu binası ilk olarak 1757'de ahşap bir yapı şeklinde inşa edilmiştir. Bu, İsveç devletinin yurtdışındaki en eski mülküdür. İsveç'in bu ülkedeki temsilciliği 18. yüzyılın ortalarında bu tarihsel binayla başlar. 2005-2006 yıllarında İsveç'te eğitim bakanı olan İbrahim Baylan 1972 Türkiye doğumlu bir Süryanidir; çocuk yaşlarda Türkiye'den İsveç'e ailesiyle birlikte göç etmiştir. İsveç gibi herkesin birbirine benzediği, fazla göçmenin yaşamadığı bir ülkede bir göçmenin eğitim bakanı olması bence Avrupa'nın toplumsal ve siyasal tarihi için çok önemli bir noktadır. Türkiye'ye bir göçmenin geldiğini, sonra bu ülkenin vatandaşı olduğunu ve burada eğitim bakanlığı gibi bir göreve geldiğini düşünün! Ve o göçmenin, örneğin, Irak'lı bir Arap olduğunu düşünün! Bildiğiniz gibi uluslararası göç bir ülkeden bir ülkeye kişileri taşır ve bu kişiler belki bir anlamda da önce başka bir ülkeyi temsil ederek diğer ülkede temsil hakkı kazanırlar. Ama buradaki temsil hakkı, bu örnekte görüldüğü gibi, vatandaş olmak ve hatta o ülke sınırlarında, o ülke içinde bakanlık koltuğuna erişmek gibi bir hikâyeyi içerir.

Anadolu, Türklerin ve Müslümanların 1071’de geldikleri bir coğrafyadır; yani Anadolu’da bin yıl önce kimlikleri ne Müslüman ne de Türk olan unsurlar vardı. Zamanla bu topraklardaki Hıristiyan nüfus hızla azalmıştır. Osmanlı’nın klasik dönemine baktığınızda nüfusun yaklaşık yüzde 15-20’si, hatta 1800’lerin ortasına gelindiğinde Anadolu topraklarında yaşayan her dört kişiden birisi aslında gayri-Müslim’dir. Şüphesiz, bu toprakların alınmasıyla insanların din değiştirmesi söz konusu olmuştur ama özellikle belirttiğimiz nüfus azalmasından yola çıkarak ciddi bir göç hikâyesinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu son yüzyıl insan coğrafyamızın değişmesi anlamında önemlidir. Önce Ermeni nüfus bu coğrafyadan kaybedilmiş, daha sonra Yunanistan’ın Anadolu’yu işgali ve Bağımsızlık Savaşıyla birlikte bir göç dalgası başlamış, Lozan’la birlikte daha sonra iki ülke arasında nüfus değişimi yapılarak yaklaşık 1,5 milyon Rum Yunanistan’a giderken, Batı Trakya’dan da Müslüman nüfus Türkiye’ye gelmiştir. Bu topraklarda, 1914 yılında nüfusun yüzde 19’u, 1920’de ise yaklaşık yüzde 3’ü gayri-Müslim’dir; daha sonra bugünlerde bu oran binde ikilere düşer. Bu süreç ulus-devletin ortaya çıkması ve bir imparatorluğun çöküşüyle alakalıdır ve bir anlamda da Türkleştirme politikasının ürünüdür. Burada göçün bir kısmını bir “zorlamaya dayanan göç” şeklinde adlandırabiliriz. Bir yandan bu olurken bir yandan da Osmanlı’nın son döneminde Balkanlar’ın, Kafkaslar’ın farklı biçimlerde kaybedilmesiyle birlikte Türk ve Müslüman unsurların da Türkiye’ye gelişi söz konusudur.

Son yıllarda konuşulan uluslararası göç konularına gelince: Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri gündeme geldiğinde Kopenhag kriterleri dediğimiz ölçülerden bahsedildiğini ve bunun merkezinde de demokrasi kavramı yer aldığını görüyoruz. Son üç dört yıldır Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında hangi dokümana, metne bakılsa uluslararası göç konularının gündeme geldiği görülür. Bu anlamda Kopenhag kriterleri içinde kullanılan “demokrasi” kavramının yerini şimdi başka bir “demo” lu kavram, “demografi” kavramı almıştır.

Avrupa’nın Türkiye’yle ilgili göç sorunsalına bakıldığında, bir yandan Türkiye’nin büyük bir nüfusa sahip oluşunun bir göç potansiyeli yaratması tartışılmaktadır. Türkiye AB’ye üye olursa serbest dolaşım ile birlikte yoğun bir göçün gerçekleşeceği ve bu göçün de oradaki işgücü pazarını rahatsız edeceği konuşulmaktadır. Üye ülkelerin ekonomilerinin iyi olmasına rağmen işsizliğin artacağı, buradan giden insanların oradaki yerli insanların işlerini çalacağı, bu anlamda oradaki ekonomik yapının zarar göreceği konusunda bir endişe mevcuttur. Bir diğer çerçevede de Türklerin başka bir kültürden geldiği, Müslüman olduğu ve başka bir dil konuştuğu gündeme getirilmekte, bu tür kültürel bir korku yaşanmaktadır. Zaten Avrupa’da bulunan Türklerin uyum sorunları varken bir de yeni gelecek olanların yeni sorunlar yaratacağı düşünülmektedir.

Bu konu tartışılırken bir yandan da Türkiye’nin genç nüfusuna karşılık Avrupa’daki yaşlı nüfustan ve işgücü pazarının önümüzdeki yıllarda ciddi bir nüfusa ihtiyaç duyacağından, bu nüfusu sağlamanın önemli bir yönteminin uluslararası göç olacağından söz edilmektedir. Doğurganlığın artırılması, emeklilik yaşının yükseltilmesi gibi başka birtakım çözümler ise pratik görünmemekte, sonuçta başka tartışmalar yapılırken bir yandan da göçün Avrupa’ya olumlu bir etkide bulunabileceği yönünde görüşler de ileri sürülmektedir.

Son yıllarda, bütün dünyada, istenmeyen göçün hızla arttığı görülmektedir. İnsanlar sadece pasaport ve vize alarak düzenli, “resmi” bir göç anlayışı içinde bir ülkeden bir ülkeye gitmeyip, o ülkelerdeki yasal düzenlemeleri zorlayıp ya sahte pasaport ve vizelerle ya da geçici olarak geldikleri yerde sürekli kalarak “düzensiz göç” ya da “yasadışı göç” göç hareketleri içine

katılmaktadırlar. Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Ortadoğu'dan Avrupa'ya yönelen göçte transit konumda olduğu bilindiğinden Avrupa sadece Türkiye'den gelen göçten değil, Türkiye'den geçen yabancıların transit göçünden de kaynaklanan bir endişe duymaktadır.

Eğer bu coğrafyayı değiştiremeyeceksek, Türkiye başka bir yere gidemeyecekse, AB'ye üyelik gerçekleşsin veya gerçekleşmesin, bu göç sorunsalı gündemde olacaktır. Bir yandan Avrupa'da yaşayan bu 2,5 milyon Türkiye kökenli göçmenin Türkiye'de akrabaları vardır, küreselleşmenin getirdiği ulaşım imkânları söz konusudur ve şu anda Türkiye'den televizyonlar Avrupa'da yayın yapmaktadır; kısacası artık Avrupa'yla Türkiye'de yaşayan insanlar ve Avrupa'da yaşayan Türkiye kökenli göçmenler üzerinden sıkı bir bağ kurulmuş durumdadır. Kısacası, artık ulus ötesi, ulus aşırı bir ortamın doğduğunu, 1960'larla karşılaştığımızda geliş gidişlerin çok kolaylaştığını, böylece bu göç bağının Avrupa'yla Türkiye'yi sıkı sıkıya birbirine bağladığını söylemek aşırıya kaçmak olmayacaktır.

Türkiye 1980'lerin başında çifte vatandaşlık, hatta çoğul vatandaşlık dediğimiz rejime geçtiği için artık Türkiye vatandaşlarının, buldukları ülke eğer çifte vatandaşlığı kabul ediyorsa, hem o ülkenin, hem kendi ülkesinin vatandaşı olma hakkı vardır. O ülkeler çifte vatandaşlığı kabul etmiyorlarsa da Türkiye vatandaşlığından çıkıp o ülkenin vatandaşı olma hakkı vardır. Şu anda Avrupa'da yaklaşık bir milyon Türkiye kökenli göçmenin buldukları ülkelerin vatandaşları olduğunu biliyoruz. Bu sayı hızla artmaktadır.

1980'lerden bu yana, aslında Türkiye, önemli bir kısmı düzensiz kısacası “yasadışı” düzeyde de olsa ciddi miktarda göç almaya başlamıştır. Türkiye'de 150 bin kadar yabancı ülke vatandaşı oturma izniyle yaşamakta, her yıl yaklaşık 50-100 bin kişi kaçak göçmen olarak yakalanmaktadır. Bunlar toplandığında, bir kısmının da yakalanmadığı düşünüldüğünde yaklaşık 300-350 bin yabancı ülke vatandaşının Türkiye'de bir biçimde göçmen statüsünde bulunduğundan söz edilebilir. Bu insanların önemli bir kısmı kuzey ülkelerinden, Rusya, Ukrayna, Moldova'dan gelip çeşitli işlerde çalışmakta; bir kısmı Ortadoğu'dan gelip Türkiye'yi transit bir ülke olarak kullanıp Avrupa'ya geçmeyi hedeflemektedir. Son yıllarda çok farklı göç türleri de gündeme gelmiştir. Örneğin İngilizlerin, Hollandalıların, Almanların emekli olduklarında daha önce İspanya'ya, Fransa'ya, Yunanistan'a ya da İtalya'ya gittikleri gibi artık Alanya'da, Marmaris'te, Bodrum'da geçici olarak kaldıkları görülmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye'de toprak satışına yönelik korkular yaşanmakta, nitekim emlak sektöründe yabancıların yatırım yaptığı görülmektedir. Tıpkı İspanya'nın Akdeniz bölgesindeki alanları gibi, Türkiye'ye de de yabancılar Akdeniz kıyılarına yerleşmektedir. Şurası hatırlanmalıdır ki, özellikle 1923'ten bu yana Türkiye'ye Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan yaklaşık 1,5 milyonun üzerinde göçmen gelmiştir. Yakın zamanda, Bulgaristan'dan son göç 1989'da olmuştur. Kısacası Avrupa'nın bir kısmıyla, örneğin Balkanlar'la böyle bir insan bağının tarihsel olarak kurulduğunu da unutmamak gerekir.

Yirminci yüzyılın başından başlayarak, Anadolu'dan gayri-Müslim nüfusun zorunlu göçünü burada anmak gerekir. Diğer taraftan Anadolu'dan Ermeni nüfusun tehiriyle başlayan ve dünyanın dört köşesine yayılan bir göç rejimi söz konusudur. Anadolu toprağından çıkmış ve bugün Amerika'da, Avustralya'da, Fransa'da yaşayan, Anadolu'yla bağı kesilmemiş bu nüfusun dünya üzerinde yaygın olduğunu biliyoruz. Yüz binlerce Ermeni ve onların çocukları, torunları, ayrıca 1,5 milyon kadar da Anadolu kökenli Rum burada anılmalıdır. Bunun göçle oluşan olumlu veya olumsuz çeşitli yansımalarını düşünebiliriz.

İlk defa 1960'la birlikte Türkiye'den Müslüman nüfusun da işçi göçüyle Avrupa'ya gittiğini görüyoruz. Ama Avrupa tek varış noktası değildir; sonra Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya şirketlerce geçici olarak götürülen işçilerden de söz etmek gerekir. Şu an 70 bin kadar Türkiye kökenli göçmenin Avustralya'da yaşadığı, Sovyetler Birliği'nin komünist rejimin çöküşüyle birlikte de Rusya'ya, Ukrayna'ya ya da Türk cumhuriyetlerine özellikle inşaat sektöründe ve başka sektörlerde çalışmak üzere binlerce insanın gittiği bilinmektedir. Bu tür göç çok kalıcı değildir; ancak yine de Rusya'yla, Ukrayna'yla, Romanya'yla son yirmi yılın göçüyle birlikte başka tür bir insan bağının kurulduğu da göz ardı edilmemelidir.

1960'tan bu yana Türkiye'den göçün yüzde 80'i Avrupa merkezlidir, yüzde 20'si de dünyanın başka yerlerine yönelmiştir. Daha çok üniversite eğitilmiş insanların son 10-20 yıl içinde farklı sektörlerde çalışmak üzere Kuzey Amerika'ya, Kanada'ya da gittiği, yaklaşık 250 bin gibi küçümsenmeyecek bir Türkiye kökenli göçmen nüfusun buralarda Türkiye'yle bir insan bağı oluşturduğunu vurgulamak gerekir.

Göçün geleceğini tayin ederken geçmişe bakabiliriz, ancak gelecekte bu göçün başka varış noktalarına gidemeyeceğini söylemek de yanlış olur. Avrupa göçten korkarken bir yandan Türkiye'den göçün başka varış noktalarına da yönelebileceğini unutmamaları gerekir. Daha önce vurguladığım gibi, Türkiye'den Avrupa'ya yönelecek göçün tamamlayıcı olabileceği AB dokümanlarında sıklıkla vurgulanmaktadır. Yerli işgücünün artık Avrupa ekonomileri için yeterli olamayacağı bir ortama gidilmekte, benzer şekilde bugün bütün kuzey ülkelerinde, Rusya'da, Ukrayna'da da ciddi bir yaşlanma hissedilmektedir. Türkiye bu anlamda da çevre ülkelere göç yoluyla bir kaynak sağlayabilecektir.

Başka bir konu, Türkiye nüfusunun da kendi içinde yaşlanmasıdır. Avrupa'daki bu göç korkusunun aslında uzun dönemli olamayacağı somut rakamlarla söylenebilir. 1970'lerin ortasından bu yana Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 5'i ile 6'sının yurtdışında yaşadığını görüyoruz. Türkiye'den göç eden nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı Almanya'da; yüzde 80'in üzerinde kısmı Avrupa'da; küçümsenmeyecek ölçüdeki kısmı da Kuzey Amerika'da, Avustralya'da ve dünyanın diğer ülkelerinde bulunmaktadır. Yakın coğrafyada, Rusya ve Ortadoğu'daki Türkiye kaynaklı göçmen toplulukları geçici sayılsa da bunların kalıcı nüfusa dönüşmesi de mümkündür. 1980 sonrasında Türkiye'den yurtdışına olan göçün önemli bir kısmının aslında iltica hareketiyle gerçekleştiğini biliyoruz. 1980 ihtilali ve 80'lerin sonunda Kürt sorununun yükselmesiyle birlikte sığınma talebinde bulunanlar olmakla birlikte, bunun ancak bir kısmının mülteci statüsü alabildiğini biliyoruz. Diğer yandan Avrupa'da göçmen alım politikalarının çok sınırlayıcı olması mültecilik kanalını açmıştır. "Ben mülteciyim, iltica talep ediyorum" dediğinde Avrupa'ya girme olasılığı artmıştır. Yaklaşık bir milyon insanın 1980'den bu yana Türkiye'den Avrupa'ya iltica talebinde bulunduğunu biliyoruz. Avrupa'ya işçi göçü 60'ta başlamıştır, 1974'te bir ekonomik kriz sonucu işçi göçü durmuşsa da Türkiye'den göç hiçbir zaman durmamış, giden işçiler buradaki ailelerini almış ya da evlenmişlerdir. 1980'lerde göç aile ve evlilik göçü olarak sürmüş, ayrıca sığınma göçüde önemli bir göç yolu olarak Avrupa'ya binlerce Türkiye kökenli göçmeni taşımıştır.

Bu noktada, AB'nin Türkiye'nin üyeliği ve göç korkusu üzerine birkaç şey söylemek istiyorum. Aslında ekonomi ve nüfusla ilgili göstergelere baktığımızda Avrupa ülkeleriyle Türkiye arasındaki farkı görüyoruz. 2005 yılından 2050 yılına kadar olan nüfus projeksiyonlarına baktığımızda Avrupa nüfusunun çok hızlı biçimde yaşlandığını, bu çerçevede de özellikle 15-64

yaş grubundaki insanların sayısının hızla düştüğünü görüyoruz. Oradaki ekonomilerin toplumsal yapıyı sürdürebilmeleri, ekonomiyi döndürmeleri için işgücüne ihtiyaçları olacaktır. Türkiye'den ya da Türkiye gibi ülkelerden olası göçün bile bu ülkelerin ekonomilerinin ihtiyacını karşılamayacağını biliyoruz; zira örneğin Türkiye nüfusu da yaşlanma eğilimindedir. Örneğin şu anda Türkiye'de 65 yaşın üzerindeki kişilerin bütün nüfusa oranı yaklaşık yüzde 5-6 civarındadır. Bunun önümüzdeki 15-20 yıl içinde yaklaşık yüzde 12'ye çıkacağını biliyoruz. Türkiye nüfusunda başlayacak yaşlanmayla bundan yaklaşık otuz yıl sonra önemli ölçüde işgücüne ihtiyaç doğacağı öngörülebilir. Bu olmasa bile, Türkiye'den sağlanabilecek göçün Avrupa'nın istediği göçmen miktarını hiçbir zaman karşılayamayacağı, hatta göç kaynağı olarak Kuzey Afrika ülkeleriyle Türkiye'yi birleştirek bile yetmeyeceği açıktır. Burada, örnek olarak şunu söyleyebiliriz. Bugün Türkiye'de nüfusun ortalama yaşı, 27-28 yaş civarındadır ve 2050 yılına geldiğimizde bu yaş ortalaması 39'a çıkacaktır. 2025'te 65 yaş oranı yüzde 10 olacak, 2050 yılında Türkiye'de her beş kişiden biri 65 yaşın üzerinde olacaktır. Bu da Türkiye'nin Avrupa'daki göçmen ihtiyacına ancak önümüzdeki 25-30 yıl süresince cevap verebileceğini göstermektedir.

Bildiğiniz gibi AB içinde üyelikten sonraki yedi yıl içinde bir sınırlama söz konusu olup, daha sonra serbest dolaşım hakkı başlamaktadır. Bazı ülkeler ise bazı eski üye ülkelere üye olduğu anda serbest dolaşıma hak kazanmış ülkeler olarak görülmektedir. Geçmişteki göç eğilimleri göz önüne alınır ve Türkiye'deki ekonominin gelişmesi şu anda seyrettiği büyüme aralığında kabul edilirse, 2004 yılından 2030 yılına kadar toplam bir milyon kadar Türkiye vatandaşının Avrupa'ya gideceği düşünülmektedir (bu araştırma Boğaziçi Üniversitesi'nde Refik Erzan tarafından yapılmış bir ekonometrik çalışmadır). Eğer serbest dolaşıma bir engel konursa bu rakamın ciddi olarak artacağı hesaplanmaktadır. Tabii buradaki varsayımlardan birisi, serbest dolaşım olmadığında ekonomi performansının daha kötü seyredebileceği, yani Türkiye'den göç baskısının daha fazla artacağıdır. Şu anda Türkiye'den yılda 100 bin kadar kişinin Avrupa'ya bir şekilde göç ettiğini düşünüyoruz. Bunların önemli kısmı bir süre kalıp geri gelmek için, bir kısmı aile birleşimi, evlenme ya da eğitim amacıyla gitmektedir. Serbest dolaşım sağlandığında göçün belirli ölçüde bir eğri çizip önce en yüksek noktaya çıkıp sonra da --- bir doygunluk süresinden sonra --- aşağı ineceğini düşünüyoruz. Bu varsayımı Türkiye'ye benzer göç tarihleri ve rejimleri olan ülkelerin, özellikle Akdeniz ülkelerinin, deneyimlerinden yola çıkarak öne sürüyoruz.

Uluslararası göçte üç önemli aktörden birisi göçü alan ülke, birisi göçü veren ülke, diğeri de göçmenlerin kendileridir. Göçlerin neden ve sonuçlarını bu üç aktör arasında olan bir ilişki olarak değerlendirmek gerekir. Tarihsel olarak göç toplumların tarihlerinde kurucu temel olgulardan birisidir. Türkler Orta Asya'dan buraya gelmişlerdir. Bugün dünyanın hegemonik gücü olan Amerika göçle kurulmuştur. Ülkelerin tarihini göç üzerinden okuduğumuzda birkaç sonuca varabiliriz. Bugün ülkeler göçün olumsuz yönlerinden endişelenmektedir. Kişiler açısından bakıldığında da gurbet; anne babadan ayrılma, ailenin dağılması gibi nedenlerden ötürü olumlanmamaktadır. Göç imajı kafamızda teorik olarak çok olumlu değildir. Göçü veren ülke için de vatandaşın kaybı söz konusudur. Keza göçmenin kendisi açısından da çok olumladığımız bir olgu değildir. Ama tersinden, sonuçları itibariyle okursak aslında göçün çok da olumsuz olduğunu söyleyemeyiz. Göç, yani hareketlilik, insana ve toplumlara zenginlik getirir. Modern toplumlar, kentli toplumlar göçle kurulmuş, göçle gelişmişlerdir.